

Utószó

AKIT AZ ISTEN JÓKEDVÉBEN TEREMTETT

„A világ minden könyvébe se lehet
leírni még *egy ember* történetét se!”

Bródy Sándor

Milyen ember volt a „nap lovagja”, Bródy Sándor? Olyan, amilyennek Krúdy Gyula látta? Vagy talán inkább az volt ő, akire más kortársak emlékeznek? Vagy éppenséggel a hagyatékban megmaradt, családjának írt levelei mutatják az igazi arcot? Gondolom, mindezekben van igazság. Végül is ördögien nehéz – talán lehetetlen – egyenetlen és elfogulatlan véleményt alkotni arról, aki saját maga is egyenetlen és elfogult, szeszélyes és szertelen volt.

Krúdy Gyula jól ismerte nagyapámat, Bródy Sándort. Krúdy húszéves volt, Bródy harmincöt, amikor először találkoztak, Budafokon, az elhagyatott Kutyavilla csárdában. Sok évig éltek együtt a mindkettőjük által imádott Margitszigeten, kiskorosmákba jártak Óbudán, fiákereztek, kártyáztak, lóversenyeztek. Krúdy Gyula emlékezése e kötetben, bár regényes, igaz történeteken alapul. Van azonban, akik még közelebbről ismerték Bródy Sándort, mint ő. Bródy fiai. Egyik az öt közül, Hunyady Sándor, *Családi album* című önéletrajzi visszaemlékezésé-

ben – ami egyébként a legsikeresebb hosszú írása – örökíti meg édesapját. A többi fiú is sokszor írt róla.

Tavaly nyáron Honoluluban fiammal – dédunokájával, Sandyvel (ő is Sándor!) – egy raktárban édesanyám féltve őrzött holmijai között hatalmas ládára bukkantunk. „Bródy Sándor – Hunyady Sándor – Hunyady Margit – Illés” – így szólt a címke. A ládában számtalan fénykép, levél, novella, kézirat nagyapámtól, nagybátyáimtól és hozzájuk írt levelek. Hogy nagyapának kéziratpapírra, papírszeletkékre és főpincérektől kért számológépekre több mint száz évvel ezelőtt írt hagyatéka hogyan maradt meg, amikor egész életében lakásból lakásba, szállodából szállodába költözött, és ismereteim szerint nem tartott meg semmit, még ma is rejtély számomra. Hogy miként vészelt át a láda tartalma az utat – ötven év New York-i tartózkodás után – a Hawaii-szigetekig, az pedig már maga a csoda. Bár édesanyám szokásait ismerve – ő nem tudott kidobni semmit – ezt természetesnek kellett volna vennem. Így a láda sok száz „néma utasa” között fiammal felfedezhettük a *Rembrandt* című regény teljes kéziratát, nagyapám kedvezményes MÁV-bérletét a tízes évekből, kiadatlan Hunyady-novellákat, és Bródy Sándornak fiaihoz és fiainak őhozzá írt leveleit, hogy csak egy-néhány példát említsek.

Ebből a családi hagyatékból és a kortársak emlékezéseiből szeretnék most képet adni Bródy Sándorról, az íróról, férjéről és apáról – arról az emberről, akiről Móricz Zsigmond azt mondta, hogy őt az Isten jókedvében teremtette, de aki fia, Hunyady Sándor szerint mégis „kísértetiesen szomorú, izgatottan kételkedő életet formált magának, egyenesen tragikus fináléval”. A tigrisből és primadonnából, a sugárzó öröm megtestesüléséből (ismét Hunyady

Sándor szavai), kora legünnepeltebb írójából hirtelen a közönség és író társai nagyrésze által kitagadott, imádott magyar földjéről, hazájából száműzetett, idő előtt megöregedett és beteg ember lett.

Ebből az időből maradt is a hagyatékban egy nagypámhoz szóló Krúdy-levél:

[A hagyatékból származó anyagot betűhíven közöljük.]

„Margitsziget, 1921. július 9.

Kedves Sándor, Lázár végre megírta az ádresszét, hallom, hogy beteg, amit nem csodálok, annyi idegenben való kóborlás után. Nyomban meggyógyulna, ha itthon volna. Más itt még a bűdösség is, (az Otthonban például,) mint idegen határban. Most már bejárta hétszer a világot, mint a drótostót. Ideje volna: leülni, pihengetve írogatni, nagyokat nevetni és többet bölcselkedni, mint valaha. Minél öregebbek leszünk annál több okunk van a bölcsességre.

Lám, én is mibe fogtam. A Margitsziget és vidékének hetilapot szerkesztek Szigeti Séták cím alatt, amelynek első száma július 17-én jelenik meg. Dohány még nincs. De a fürdőigazgatóság megígérte, hogy a nyomdaköltséget fedezi, mert hiszen az övé a hirdetés, a kúrlista, meg minden. Nekem szabad teleírni az ujságot.

Talán még idejében kapja meg e levelet, hogy valami szigeti emléket írjon az ujságba. Nagyon boldog volnék, ha nem feledkezne meg kérésemről. Az ujságot az Athenaeum nyomja, hát elég tetszetős lesz. Papírja se lesz a legrosszabb.

Képzelheti, hogy milyen állapotban vagyok, hogy ilyenre vetemedtem. Remetének való foglalkozás lesz ez. Az örömöm tán annyi: hogy néhány nagységgű asszonynak az arcképét kiadom.

Itt járt Szép Ernő, de semmi okosat nem mondott.

Legjobban szeretném, ha egy napon beállítana töltött káposztára, amely most, miután új káposzta van: nem fog hiányozni asztalunkról.

Itt nagyon megöregedett mindenki, remélem, maga azért volt külföldön, hogy est elkerülje.

Ne hagyjon válasz nélkül!

Szerető híve

KrGyula

Bandi fia csaknem oly derék fiú már, mint Pista.”

Csak egyszer láttam nagybátyámat, Sándorkát izgatottnak – 1941-ben, amikor hatéves Zsófi húgomtól, akaratára ellenére, kártyán vesztett –, felháborodottnak sohasem. Pedig az lehetett, amikor a következőket írta *A Toll* című folyóiratban, 1934-ben: „Hanem az ember nem állja meg, hogy ki ne fakadjon a sok buta mese ellen, amelyek mint »sándorbácsiádák« évtizedek óta benne élnek a kávéházi körforgalomban.”

Feszty Árpádné, Laborfalvy Róza leánya és Jókai Mór fogadott leánya, akit férjével együtt szoros, meleg barátság fűzött Bródy Sándorhoz és családjához, így írt a *Nyugat* egyik 1930-as számában:

„Én azoknak a sorába állok, akik, úgy, mint én, szeretnék lehúzni emlékéről azt az ízléstelen anekdotaruhát, amit »Sándor bá«-nak hívnak. »Sándor bá« nem létezett.

Az csak álruha, maskara volt, amibe el akart bújni önma-
ga és főleg: a halál elől. [...] És ekkor vette fel az anek-
dotákkal, viccekkel, nyegleségekkel kihímzett »Sándor
bá« maskarát.”

Ezeket a „sándorbácsiadákat”, „Sándor bá-anekdotá-
kat” a mai napig is hallom, és ez az egyik oka annak, hogy
most én is megragadom a tollat annak ellenére, hogy nem
vagyok a magyar nyelv jeles művelője, művésze, mint Bródy
Sándor, Hunyady Sándor vagy akár a többi Bródy fiú. Olya-
nok ma is kevesen vannak, akkor is kevesen voltak. Kosz-
tolányi Dezső, talán minden idők egyik legkiválóbbja, ezt
írta Bródy Sándorról:

„Gyönyörű prózáját csak mértékbe kellett volna írni,
hogy verssé legyen. Csupa tűz, csupa láz, csupa élet volt.
[...] kevesen írtak oly szépen magyarul, mint ő. A népies
írók kipécézhetnek szemenszedett szólásokat és váltig
bogozhatják unalmas mondatkötéseiket, az ő Heves me-
gyei magyarságának eddig nem láttam mását minálunk.”
És másutt: „Erdélyi szavakból, budapesti szólásokból egy
új nyelvet gyúrt, amelyet senki se beszélt és beszél, ma-
gasabb nyelvet, akár a versek nyelve, és azóta rajta a már-
kája, az övé, egészen az övé.”

Ezt a stílust tükrözik Bródy Sándor fiaihoz írt levelei is.
Ő, aki egyszer egy levelében azt írta: „a frász tör ki a gon-
dolatra, hogy kezembe vegyem azt a szerszámot, amellyel
annyi sok időt – haszontalanul – elrobotoltam”, és aki sa-
ját bevallása szerint nem volt apatermészet, valójában
nemesak jó író, hanem nagyon jó apa is volt; mind az öt fia
imádta. Itt következik két levél András fiához, aki egy
– most nem közölt – levél hatására így büszkélkedik öccsé-
nek, Istvánnak: „Soha ilyen jókedvű és kedves nem volt.
Engem szeret és én is szeretem nagyon.”

„Bandi, te nagyszerű bolondos fiam, annyi sok mindenben földi másam! Jól megkinoztuk egymást az életben. Én kérek bocsánatot tőled ha vétettem neked. Titokban, mélyen mindig nagy gyöngém volt irántad. Sokkal külömb ember vagy te mint ahogy sokan hiszik. Egy szemmel több életörömed és anynyival több fantáziád van a kelleténél. Ha egy kicsinyt szeretsz, valóságosan testi munkára adjad magad, helyre billensz, meglátod. Aczélból való vagy, jó vagy, majdnem az önzetlenségig. Ha rám hallgatsz, parasztokhoz vagy mesteremberekhez mégy, velük egy sorban. Aztán? Majd meglátod mi történik veled, lehet hogy valami rendkívüli. Élvező és tűrő fiú, ne hagyd magad és érettem ne sírj. Vérem minden cseppjével a te apád.”

[Bródy Sándor csak nagyon ritkán dátumozta leveleit.]

Bécs, 1921 vagy 1922:

„Kedves fiam Bandi,

szeretem a leveledet olyan mint te vagy.

Én meg olyan lennék most, ha nem ügyelnék magamra, mint amilyen a kárvallott cigány. De állom a sor, mert ez sor és semmi más, nem lehet róla tenni és nem lehet változtatni rajta.

Ma egész nap az jutott az eszembe, hogy mennyire helytelenül cselekedtem amikor az Otthonn előtt megütöttelek. Azt mondtad akkor »nincs igaza, nincs igaza!« De mennyire nem volt. Rossz volt a

szempontom, én se tehettem róla, de azért sajnálom. Te is furcsa fiú voltál még furcsább mint én és neked még kevesebb disciplinád volt mint nekem. Belül nagy szeretettel de sokat gyötrődtem veled és nem tudtalak egyenesre nyesni, nem lehet egyenesre nyesni még a fát se lehet, ha csak úgynevezem hogy más fa lesz belőle, vagy deszka és az már más célra való, tudod.

Mit okoskodom és mit bölcselkedek veled. Az én fiam vagy, ez az egész, és az hogy nekem több volt a szerencsém és jobban ki volt egyensúlyozva az erőm, az energiam, a vérem, mit tudom minek nevezzem. Viszont a testi erőd, a vitalitásod különb mint az enyéem. Annak idejében, kellő időben keresztül mentél a tuberkolozison és beoltott, immunissá tett. Frank-od [a szifilisz régies neve] – helyesen – nem volt de ha még is akadt volna, tedd meg a kedvemért és lövess bele a kitűnő testedbe egy kis salvarsán. Ha pozitív ha negatív az illető régi jó zsidó vendéglős akit Wassermannnak hívnak. A rossz, a kinos betegségeket szépen elhárítod és ez nagyon fontos. Az Erlich nagy cselekedete most már kipróbált, annyi év után csaknem bizonyos.

Pista, közös kedvenczünk, kis kelésekről panaszkodik. Hiszem hogy ez ártatlan dolog. Mégis erre is megkellene néznie a kitűnő Török professornak, bár ő merőben más iskola híve mint én, de neki tudása van, nekem meg némi intuicióm. Minden tudás, dogma és empiria ellenére nem lehetetlen hogy ezek a magukat ártatlannak tettető és tudományosan valószínűsítő »tilos« kelések egy jogtalanul öröklött freank jelenségei. Nem valószínű de lehető és nagyon szeret-

ném ha a professor Pistát megnyugtatóná. Kis dolog az egész vizsgálat, az egész gyógyítás pedig gyerek játék. Nem valószínű, hogy Pista valaha is laborált volna a nevezetes mokában, de laboráltam én, majdnem harmincz esztendővel ezelőtt. Nekem nem ártott, rajtatok se mutatkozott. De az ó testamentum még mindég van olyan igaz mint a nagy dolgokban még mindég labilis természettudomány.

Vegyétek komolyan amit mondok, ha tudjátok. Pistát, sőt Illést se eresszed föl, magad se jöjj. Gyenge kedvemben vagyok és nem akarok szentimentális lenni és nem tűröm hogy ti azok legyetek. Nem lehetetlen fiam, hogy még összekerülünk, nehezen vész el a veszett fejszének a nyele.”

A következő három levelet István fiához írta 1920-ban és 1922-ben:

Budapest Rudas fürdő, 1920 őszén

„Kedves fiam Pista,

nagyon nehéz – talán a legnehezebb idő – volt augusztus, szeptember. Nagyokat busultam miattatok. Most már, úgy ahogy, megnyugszom és örülök annak, hogy jól vagytok, okosan és bátran viselkedtek. Téged külön irigyellek is. Nem akarok belepolizálni a kis hasadba, Bandi azt hazudja, hogy megnőtt. A magam fejét töröm – mi lesz? mi lesz? Nem velem, aki korom és sok minden ok miatt leszámoltam. Nem szeretem többé az embereket és nem hiszek bennük, de azért ne ijedj meg faszi legény va-

gyok még így is. Örülök a gyönyörű időnek és a szép pináknak bár nem nekem nyitnak és hervadnak többé. Író kedvem is van csak most nem izléses – és nem lehetséges – a becsületos irás.

A szobátok, a holmitok megvan, rendben van. De csak egyszer láttam, nem merek belemenni, rossz nekem nagyon hogy így üresen áll.

El szerettem volna menni Hanushoz, de nem lehet mert más imperium mint ahol mi közel való időben találkozhatnánk. Okosabbnak gondolom, hogy a beteg Gyókot meglátogassam. Mikor? Még nem tudom. Ott talán találkozhatnék veletek. Itt vigasztalan az állapot. Száxféle okból. Az egyik, a legutolsó – pedig ez nem a legutolsó – hogy semmi palántám de még reménységem sincs. De én csak elvergődök.

Küldjél valahogy hamarosan hírt magatokról.

Ölel, csókol (Illéssel együtt) szerető apád.

1922-ből:

„Pistám, nem tudok írni, nem tudok hazamenni. Mínek rontsam a kedvedet, a kedveteket. Ne kényszerítsetek, hogy megmondjam az igazat: fázom belől és ugyancsak befűtöttek az ördögök. Állani kell, túrni kell, dolgozni kell. És lehetőleg magasan tartani a fejemet, ha még olyan üres is. Ne féljete azért tőlem, se ostoba, se bolond nem vagyok. Az életöröm nedve szikkadt ki belőlem. Vagy kiszikkadt végképp, de az se lehetetlen, hogy valami csekély édes szirúp még visszaszívároq a belső secretióm

valamely titkos mirigyén. Még állom a sarat és akármit mond a tudomány, a tapasztalat, a statisztika és holmi firlefancz, a végéig semmi se reménytelen. Sőt még a vége után se, isten úgyse! (Mi ketten egy hiten vagyunk.)

Az a fontos, hogy te és a többiek jól vagytok. [...]

Mit hazudok én is, se a jó, se a rossz oldalával nem törődöm. Nem tudok én már törődni fiam semmivel. Ti, állandóan az eszembe vagytok, de azért vigyázok, hogy sentimentalis ne legyek. [...]

*Mindnyájatokat ölel
Szerető apátok.*

Irok, ha valami külömb napot fogok ki mint a mai. [...]"

„Kedves fiam Pista valósággal szomorú vagyok a kis kelések miatt. [...] Ne hanyagold el fiam, kérlek. Ne is törődj se a mások se a magad de legfőképpen az én ügyeimmel ne. Majd csak elintéződnék a dolgok automaticice is. [...]

Csak évődtem veled? Dehogyan haragszom már. Még abban is igazad volt hogy lementél korcsmázní Lázárral. Én is kártyáztam vele Konstantinápolyban. Ma sem tudom, hova lett a tökk Sas? Hová tűnt el? Ő ama bizonyos mágnások bizonyos daxlija. Nagyon kedves furcsa állat, de azért – gondold azt amit jónak tartasz, biztosan jobb mint amit én gondolok. [...] Van elmédnek egy jó hideg része is, ismerem és szeretem benned. [...]

Megint jövendőt mondok és okoskodom. Láthatod ebből hogy megint erőszakoskodom magammal

– megakarok gyógyulni, és ilyenkor kinlódok. De ez igazán nem fontos. Az a fontos hogy ti jó állapotba legyetek mert az élet – elmondom neked is – az élet kissé hozsadalmas.

Banditól igen kedves levelet kaptam, ma hűvös itt az ájér, ha kimelepszik és kivirul megint, irok Jánosnak, Bandinak és Illésnek is. Szabónét és Lulut se szabad kifelejtennem. Berczi bácsit nehogy zavarják a lakásában!

Fáradt vagyok egy kissé, ma nem is irtam a furcsa regényből egy levélre valót se.

Irjál.

*mindnyájatokat ölel
szerető apátok*

Most ne gyere.”

Legidősebb fia, Hunyady Sándor egyszer megjegyezte, hogy apjának „minden sorából érzik, mily végtelen szeretet és minden apróság iránt érdeklődő lelki közösség fűzte az íróat ahhoz a földhöz, amelyen született”. Azt hiszem, ez a magatartás Bródy Sándor fiaihoz írt leveleinek minden egyes sorából is érezhető.

Sándor fia tökéletesen látta, hogy apja „egyáltalán nem volt boldogságra képes természet. Erejének és sikerének teljében is süket, sötét és üres volt minden ötödik perce. A lelke tele volt légörvénnel. Lehettek szikrázó pillanatai, örömei és izgalmi, de egész életének folyása az alapszínére nézve tépelődő volt, nyugtalan és melankolikus. Élete utolsó esztendőiben pedig olyan testi és lelki szenvedéseket kellett elviselnie, hogy a története közel jár Shakespeare alakjainak tragikumához.

Ahhoz is tehetség kell, jellem és válltartás, hogy valaki ilyen bevégzett drámát tudjon formálni az életéből. Vajon hogyan csinálta Bródy Sándor, hogy felruházva a természet sok adományával; szépséggel, egészséggel, tehetséggel, sőt még szerencséivel is, ilyen nyugtalan, boldogtalan és tragédiába torkolló sorsot szerkesztett magának.

Az hiszem, az volt a baj, hogy a szellem éppen olyan súlyos ellentmondásban volt a vérmérsékletével, mint ahogy a külső körülményei sem egyeztek ízlésével és hajlamaival. Benne is rendetlenség volt és ő sem volt a helyén. Hajó a szárazföldön, ház a tengerben.”

„...tizenöt éves korától kezdve szakadatlanul kemény munkával kellett tartania magát és később családját, mely igen nagy számú lett, talán ugyanannál a belső oknál fogva, ahogyan egy proletár-házaspárnak születik hat gyereke. Ha tudnák, hogy nemcsak azért pazarolt, mert semmi hajlama nem volt a pénzgyűjtéshez, hanem azért is, mert munkájának méreteihez és életének elemi szükségleteihez képest olyan keveset keresett, hogy semmi értelme nem lett volna a takarékoságnak.”

Bródy István 1963-ban, egy a párizsi *Irodalmi Újság*ban megjelent interjúban beszélt édesapjáról: „A köztudatba úgy ment át az alakja, mint a századeleji bohémé, aki a nők barátja volt. Mintha Bródy Sándornak főfoglalkozása maga az élet lett volna s az irodalommal csak úgy mellékelesen foglalkozott volna. Ez nem az igazi arca apámnak. Nagyon sok ellentmondás volt benne. Élete örökös harc volt temperamentuma és életfilozófiája között. Bő vére hajtotta az élet örömei felé, kergette a párbajokba, hívta a rivaldafénybe. Gondolkodásmódja viszont aszketikus volt. Az emberiség gyógyíthatatlansága ellenére örök belső kívánsága volt, hogy mégis gyógyítson.”

Bródy Sándor viszonya a női nemhez bonyolult és korántsem egyértelmű történet. Sok mendemonda, téves ítélkezés, valótlan információ látott már napvilágot ezzel kapcsolatban életében és halála után is. Ő maga így írja meg Rosenfeld Bellával, későbbi feleségével való megismerkedését és kapcsolatuk folytatását *Üdítő lázak* című írásában:

„Ezek a levelezések, ezek is üdítő lázakat okoznak, és amíg más lányokkal bujkáltam lakásokban, vad erdőkben, színházak rossz illatú karzatain: a levelezés lendületéből, hazugságaiból, a szép szavak hínárjából egyszerre megszületett az úgynevezett komoly szerelem. Egy hamis kristallizáció, amelynek vegyületében – abban a korszakban – egy idegen férfi fantáziája, a Jókaié volt a legerősebb. Isten áldja meg ezt a mérgező képzeletet, mennyit ártott, mennyit ártott! Emlékszem, akkor már Pesten emésztő lázban vártam a leveleket. Az Andrássy úton sétáltam délben, hogy az utcán fogjam el a postást. Egy idegen nő sétált velem, és akkor még jobban szerettem őt, mint azt, aki a leveleket írta. De a levél az más! Ha megjött, beszaladtam a kapu alá, és otthagytam a leányt. Mi ez, mi volt ez? Nem érek most rá, hogy kérdezősködjek magamtól és titkát fejtsem. Siettem válaszolni, és a szép szavakon keresztül belekorbácsoltam magamat a házasságba. [...]

Kezdődött a jegyesség jó szagú élete. Az igazi üdítő lázak. Az esküvő. A házasság. Óh, ahogy magamhoz nyúlok a gyönyörűség sebeivel vagyok tele! Szégyellem magam, hogy mások előtt megtapogassam magamat és hozzányúljak másokhoz. Arisztokratikus érzésem föllázad. De egy lírikus, mit csinál egy lírikus! Mit gőgösködöm? Egy bátrabb és becsületesebb élet kezdődik, íme. Gyerünk. Végre is

nem becstelenség az, hogy én, aki a múltban olyan férfiúnak látszom, mint aki legalább száz szoknya hullámai között fuldokol –: nem ismertem és nem szerettem mást, csak ezt az egy kis vörös nőt, aki elvált tőlem és azután meghalt.”

Feszty Árpádné így ítélte egy megemlékezésében, amely 1925-ben jelent meg a *Világ* című folyóiratban:

„Ebben az időben szembekerült egy nagyon szép vöröshajú úrilánnyal. [...] Persze, szerelem lett a vége. Az asszony részéről örökös, halálos szerelem.

Bródy akkor az egyszer őszinte volt. Figyelmeztette menyasszonyát és annak családját: ő nagyon rossz férj lesz. Beteg, szegény, önző. A lány nem hitte, – nagyon szerette. Remélt a saját szépségében, hűségében, energiájában.

Szegény asszony, keservesen csalódott. A házasság nagyon boldogtalan lett. Mind a kettőnek. És mind a kettőnek igaza volt, – és mégis egyiknek se. [...]

A fantáziának, szeszélynek, gyerekes önzésnek, bogaraknak, pazarlásnak ez a hihetetlen mennyisége az egyikben, – és viszont annyi józanság, egyenesség, rend, takarékoság, lelki és fizikai pedantéria egész a ridegségig fokozása, annyi nyárspolgári erény a másik részen, – csak tragédia lehetett a vége. [...]

És talán mindez áthidalható lett volna sok pénzzel. A finansziális bajok örökké, és a sok bölcső, egyik a másik után. [...]

A férj az éjszakákat (a komoly irodalom kárára) szerkesztőségekben töltötte: akkoriban tényleg úgy dolgozott, mint egy állat kis családjáért. [...]

Nem elég a szépség, a szerelem, az akarat, nem elég az intelligencia, zsenialitás ahhoz, hogy két ember boldog legyen és meg tudjon maradni egy szűk kis lakásban együtt, – ha nem összeillők se hibáik, se jó tulajdonságaik, se szokásaik, létfeltételeik.

Bródynének is írónak kellett volna lenni. Nagy, férfias tehetség volt. Valami egyenes, harcias, hajlíthatatlan, nőnél egész ritka keménység, erő volt lényében. Hű, fanatikusan hű egész a konokságig az urához, de épp oly hű mindenhez, amit egyszer az övének vallott: elvekhez, kötelességekhez, meggyőződésekhez. [...] Nem érti, nem látja, hogy másnak is lehet igaza. Alkalmazkodni is kell. [...]

Mikor észrevette, hogy ura nem lehet hű – nincs a természetében –, az egész férfinemet elítélte, megvetette örökre. Mártírium lett az élete. Nem tudott testvér, pajtás lenni, – csak szerelmet várt az urától. Ha képes lett volna erre, – sohase válnak el.

És még ez se volt olyan nagy baj, mint az, hogy sohase tudott egy percig se bohém lenni. Például az urának volt egy igazán ártatlan és akkor még nem is olyan drága passziója, – szeretett holdvilágos estéken egy-két órát konflison bandukolni a városon kívül. Éveken át könyörgött a feleségének, kísérje el. Annyival szebb volna kettesben. Nem. Egészen büszkén mondta az asszony, sokszor előttünk is: »Az éjszaka arra való, hogy aludjon az ember. És micsoda pazarlás.«

Nem tudja megérteni, hogy egy írótnem lehet a rendszer hétköznapi mértékkel mérni.

Egyszer, emlékszem, meg akarta magát ölni amiatt, hogy az ura nem engedte kilineset pucolni, mialatt dolgozott.

Szegény asszony. Ezekkel a túlzásokkal kergette bele az urát az ellenkező túlzásokba.”

Bródy 1890 augusztusában vette el Rosenfeld Bellát, ugyanabban az évben megszületett fia, Hunyady Sándor, Hunyady Margittól, a kolozsvári Nemzeti Színház, később a pesti Vígszínház szép és tehetséges színésznőjétől. Itt következik az a levél, melyet Bródy Sándor fiával – az akkor már tizenkét éves Hunyady Sándorral – való első találkozására előtt írt:

*„Kedves Margit,
hogy gondol olyant, ilyen utolsó ember még se vagyok én! A feleségemnek az én dolgaimhoz semmi köze és a kis Sándor mindenképpen közelebb áll hozzám amint akármely asszony akár törvényes, akár nem az. Különben is: fütyülök ezekre a törvényekre és azt teszem ami nekem jól esik. Ha a fiút eddig csak messziről néztem: annak sok és lényeges oka volt. El is mondom majd, mert ezzel tartozom magának, magamnak is.*

Abban is igaza van, hogy jobb lesz magánál. Fölmegyek, de nem holnap, mert holnap dög leszek, tekintve hogy – most 10 ora szombaton este – elkezdek dolgozni és reggelig pusztítom a papirost. Kell, muszáj! Ne haragudjék reám és ha lehet: kedden délután, három után, legyen szives és fogadjon. Sándorkát nem szabad izgatni.

*Kézcsokoló híve
Bródy Sándor”*

És most feleségéhez, Rosenfeld Bellához írt leveleiből idéznék. A levelek utáni számok a hagyatékban lévő levelek sorrendjét jelzik.

„Egyszer azt mondta nekem: magát fel kell srófolni, aztán beszédes. Nem, tele vagyok hamis hangokkal, idegen ember van bennem rajtam kívül még sok. A legtöbbször azok beszélnek, én hallgatok. Boldog percek amikor szíveimből, magamból szólhatok, ritkán tudom, csak akkor ha érzem a másik szeretetének melegét.” [7]

„Kedves lányom, hogy maga mindazokat nem tudja megérteni amit én csinállok – nem értem. Nem vagyok farizeus mint a legtöbb férfi, ez az egész és mert nem tudok komisz lenni, ezért mérges reám. Hogy a mi dolgunkból akárki is ügyet csináljon – ez undorít. Hogy olyanok akiket lenézek, be akarnak fúródni az én legbensőbb bensőmbé. Beszéljek másoknak arról, hogy milyen szerelmes vagyok én magába, mert azok ezt szeretnék és maga is ezt akarná. Hogy telesírjam a világot azzal a mért még nem lehetünk együtt?! Jobb volna úgy, jobban szeretne maga engem így. Hogy nem akarok farizeus lenni, még inkább brüsszk viselem magam és hazudok mert nincs kedvem nekem idegen embereket magamhoz bocsájtani. Nem mintha én magamat olyan sokra becsülném, be vallom, pusztá idegesség ez, valami gyerekes szentimentalizmus, de hát meg van, meg szabadulni nem tudok tőle.

Magam engem a szerelmeimmel kinez. Ezekből semmi sem igaz, az én nálam nagyon nehezen megy, de

az érdeklődést az asszony iránt nem vesztettem el, magán kívül is megpillantok mást, de látni magam előtt, csak magát látom. Nem vagyok magával tele, mert nem vagyok lány, mert nem vagyok olyan, egyszer egyszer voltam, de jó hogy elmúlt, mert az én természetem mellett az vagy az örülésbe, vagy a halálba vinne. Hát ha szeret, ezért nem haragszik rám, valamint nem mérgelődik azért hogy míg maga remete életet él, én meglehetősen világi módra éltem és élek. Magának így kell, de nekem nem lehet így. Amelyik percben nem így élne, otthagynám, ez az én érzékenységem; – nem tagadom – tulzott és felette önző. De másképen is, magát bántja, anyja meg izgatja még azzal is ami természetes és jogos.” [14]

„Vén számár létemre nem tudok beletörődni az élet nagy tökéletlenségeibe, az emberek nagy tökéletlenségeibe, melyet nagyon alaposan tudnom adott. Magának is az a baja, nekem is: nagy hiánya minden naivatásnak, ami nélkül pedig nehéz az élet – főképp ha az ember fontoskodik vele és tele van mindenféle morális gondolatokkal, jó érzésekkel mint maga. [...] Hol az egészségembe nem bízom, hol az élelmességemben, hol magában. Együtt élni veled tisztességben és egészségben, abban a közösségben (melytől azelőtt mindég irtoztam függetlenségem és szabadságomat féltve tőle –) még elgondolni is nagy gyönyörűség volt nekem. De annyi félelem, oly sokszor való elcsüggedés kintott és ezek – bizonyos – sokat elvettek abból a melegségből amely bennem megvolt akkor is amikor Kolozsvárott bolondokat cselekedtem.” [16]

„Előbb nem akartam kibontani, nem voltam kíváncsi rá, ébren magával leszámoltam, csak védtelen állapotomban, álomban, éjjel kinez és gyötör tovább. Mégis megnéztem mit akar, hát ha a gyermekeket érdekli.

Tul vagyok több hónapos ideglázon, fáradt vagyok, nekem hiába mond és akármit ír, mindegy. Nem siratom a magam tönkre ment életét, nem sajnálom magát. Hogy van, csak arról tudom hogy a fejemet nyomja állandóan. Hagyon békén és menjen a maga útjára. Valami rendet kell csinálni, ősszel majd megcsinálom, mert ahhoz sok pénz kell. Természetes, hogy amikor magamért sem tudom viselni a felelőséget, magáért tovább nem tehetem. Természetesen csak erkölcsi szempontból, ami az én szegény nyomorult nevemet illeti. Az anyagi felelőség az más, az magát megilleti, mint aki mindég híven teljesítette kötelességét. Ezeket a rongyokat ha nem akarja, dobja ki, én is utálok minden darabját. Arra előre is megkérem, hogy a válókeresetet annak idejébe maga adja be, így illik ez a gyermekek érdekében való. Szükségtelen megmagyaráznom hogy mért. Ezért küldöm vissza levelét is, hogy semmisítse meg, ámbár kedvem lett volna megtartani mint érdekes irodalmi dokumentumot. De egy kissé undorit. Legyen tartalmával együtt elfeledve.

A gyerekeket illetőleg – mondok – ősszel rendelkezem. Addig vigyázzon rájuk és kérem legyen némi tekintettel arra is, hogy egyelőre hozzám tartozik és amíg az én nevem viseli, nekem felelős.

Semmi harag, semmi gyanú, semmi szeretet nincs

bennem többé. Csak az emlék nyom, a magam nehéz vére. Legyen jó a gyerekekhez.” [18]

„Hálásan köszönöm előzékenységét; nekem jobb ha minél előbb. Csak azért gondoltam, hogy őszig kell várni, mert a pénzét – amelyet annyiszor köve-
telt rajtam – szerettem volna addig kiteremteni, hogy ebben is rend legyen. A pénzét, amelyet elköl-
töttünk, helyesebben elköltöttem: két részletben fo-
gom vissza adni, a felét ez év nov. 15 én, a másik felét 1899 május 2 án. [...] Ez összeg törvényes ka-
matja 680 frt fejében ha szíves elfogadni a házi hol-
mit, nagyon lekötelez [...] de ha nem akarja, termé-
szetesen maga a pénz jár és a butorok s a holmi el-
utazása után a szegényeknek, a nálam is szegé-
nyebbeknek jut [...] Ha felgyujthatnám az egész
otthonnt, hogy hamuja, nyoma se maradjon!

Még a következő kéréseim vannak: az adosságok listáját írja le nekem.

Ha még megvannak régi leveleim és a gyűrű, amit önnek adtam: könyörgöm adja nekem azokat vissza. [...]

Ön mondá, hogy az ember egy örült állat, nos én is az vagyok és az örülségem, hogy aki valamelyest is hozzám tartozik annak – ha szívében nem is tud – a világ előtt becsületesnek kell lennie és tisztességesen viselkednie. Az ön nem szemérmes de legalább őszinte fenyegetésére ezért egy határozott kijelentéssel felelek: a legkisebb illetlenség esetén a gyerekeket elveszem öntől és soha nem látja őket többé. Feldúlom az ön és hozzátartozói életét, olyat cselekszem amilyen rémeset egy örült állat csak bír. Ön azt mondta nekem hogy elszánt, én nem vagyok

az, rettegek attól a gondolattól, hogy elkövetkezik az elszántság pillanata.

Ezek mind önző dolgok de kényszerit foglalkozni velük az én önző cinizmusom, amely – belátom – feltűnően utálatos, olyan mint egy féreg szenvedése, egy féregé amelynek egyik felét eltiporták, a másik fele azonban vergődni és érezni kénytelen. Ez a cinizmusom kényszerit arra hogy megint csak megkérjem: legyen jó a gyermekekhez, hogy ne érezzék meg, hogy az apjukat elvesztette nekik. Én nem vagyok oly józan mint ön de tudom mit jelent számukra ez az elválás. Tudni fognak rólam mint valami szegény kis kereskedőről aki valahol idegenben árulgatja a portékáját, hogy pénzt küldhessen nekik. Jól emlékeznek meg rólam ha ügyes, szerencsés és pontos leszek. És megátkoznak – még halálomban is – ha elszerencsétlenedem, vagy elzüllok, nem keresek. Amint ön mond... [a papír egyik sarka leszakadt, ezért a szöveg két helyen hiányos] ...gy lány előtt: megátkoz még a siromban is. A gyerekek már ilyenek, az ...jának gyerekei. De talán a bennem levő erő nem engedi magát, az az erő, az a képesség, amelyet ön nyolcz évig öntözött vitriollal. Talán mégis én voltam az erősebb. Kell lenni valaminek a véreben olyasminek mint ami a nagy vadállatokban van és ami miatt nehéz megmérgezni őket. A gyerekeket – ha egy darabig távolról is – mégis csak fölnevelhetem [...] Arra azonban, gondolom, ön is vigyáz hogy a nagy leánya úgy ne gondolkodjék önről mint ön az anyjáról.

Holnap én is elutazom, nem akarok itt lenni amikor a gyerekeim, a lányom! elmennek tőlem. Menjen

maga is békén, legyen hozzá az isten irgalmas, hiszen igazában nem tehet semmiről. »Őrült állatok vagyunk« az egyik megvágja a másik szívéét, de mindegyik csak a magátét fájlalja, azért ordít.

Én megpróbálok csendes lenni, erre kérem magát is, minek szánjon, sirasson és nevéssen bennünket az aki körülöttünk ránk les, ismerős, kíváncsi! Menjén csak csendesen, mondtam és ismétlem: se haragom, se gyanum, se szeretetem sem kíséri, csak elmúlt hitem. De azért élünk bátran és védekezem – amíg tudok – az ellen amit maga lelkem eltévelyedésének nevez. [...]

Külön küldöm a levelet, mert délben utoljára megyek fel és szeretném ha apró kéréseimet akkorára teljesíthetné.” [19]

Az utolsó, már többek által idézett levél lehet annak a tévhitnek a forrása, hogy Bródy Sándor és Rosenfeld Bella 1898-ban váltak el. Hogy ez után a levél után még együtt éltek, azt természetesen bizonyítja két újabb gyerekük, apám, János és öccse, Illés, születése. De Varsányi Irén is ír arról, hogyan segítette őt Bródy Sándor felesége *A dada* próbái alatt. (1902 januárjában volt a bemutató.) Bródy, ebben az írásban idézett, 1902-es, Hunyady Margithoz szóló levelében is még feleségeként emlegeti Rosenfeld Bellát. De abban az évben elváltak. A válás okairól itt következik édesapám, Bródy János írásának egy részlete, ami *A Toll* című folyóiratban, a harmincas évek végén jelent meg:

„Házasságuk halálát egy fizikai haláleset okozta és előzte meg: Mici nevű néném, elsőszülöttjük, nyolc éves korában

agyhártyalobban megbetegedett és nagyon nehéz, hosszú haldoklás után kiszenvedett. Mindketten imádták ezt a kislányt, testi mását apámnak, aki anyám ritka tanulási képességét és értelmességét is örökölte. Azért, mert nyolc-éves korában franciául beszélt, mindenkit mindenről kikérdezett és Jókait egzecírozta: Mici mégsem volt csodagyerek. De lehetett valami szenvedélyes gyengédség benne, aminek a révén megbűvölte az idegeneket és úgy magához ragasztotta apját és anyját, hogy azok egymás együvé tartozását is rajta keresztül érezték.

A ragaszték kihullott – az együvé tartozás érzése megszűnt.

Mici halála után még három évig élt együtt apám és anyám, hosszabb-rövidebb megszakításokkal. Ekkor kezdődött apám vándorélete, ekkor tartott egyszerre lakást négy különböző budapesti házban.”

Most pedig, kiegészítésül a portréhoz, néhány kortárs író jellemzése.

Karinthy Frigyes 1930 májusában, Bródy Sándor síremlékének avatásakor így írt a *Pesti Napló*ban:

„Ki ismerheti, ki értheti mint író, aki nem ismerte személyesen?

S közülünk, akik éltük vele a kort, mely őt képére alakította s melyet képére alakított – mégis ki tud szabadulni a személyes ismeretség lenyűgöző emlékeitől, hogy az író papírjáról megértse? [...]

A Bródy Sándorral való személyes ismeretség soha és senki számára nem adott módot egyoldalú, zavartalan szemléletre. Őt nem lehetett ismerni, ő iránta nem lehetett érdeklődni, őt nem lehetett figyelni és nézni

anélkül, hogy ő ne ismerte, ne figyelte és nézte volna azt, aki őt ismerte, figyelte és nézte. Modell, akinek profilját lehetetlen megrajzolni, mert mindig szembenézett a rajzolóval, s a rajzoló csakhamar rajtakapta magát, hogy a tulajdon képe is szerepel a játékban, a Bródy Sándor lustán, kényelmesen, puhán pislogó tekintén keresztül. Az ember megismerkedett vele fiatalon és rajongva, ahogy ott szivarozott a Bristol teraszán, körülvéve rajongó fiataloktól – az ember türelmetlenül nézte, hogy egyedül maradjon vele s megtudja izgató titkát e pompás emberpéldány rendkívüli életének: s mikor aztán sor került rá, öt perc múlva az történt, hogy nem a Bródy Sándor gazdag és lángoló regényét figyelted, hanem dadogva és piros fülekkel vallottál neki a tulajdon, pársztendős vékony és szemérmes kis életkéd féltve őrzött titkáról s dobogó szívvel felegettel kérdéseire. [...]

Nemesak kortársunk volt. Barátunk volt. Néha rossz barát, néha hűtlen barát, néha megbízhatatlan barát, de mindig a legbizalmasabb. S barátabb és bizalmasabb száz hű és megbízható kortársnál. [...]

Nem lehet meghatározni, mi volt a varázsa: ravaszul kevert bájital volt az övé. [...]

Embernek hatásos és uralkodó, társalgónak elragadó charmeur, írónak valami egészen különleges és egyéni: hármas minőségben így csinált a kor divatjából és szelleméből a saját képére hasonlító divatot és korszellemet, aminek hatása alól egyikünk se vonhatta ki magát.

Mondásait, beszédmodorát, a róla szóló számtalan történet és legenda anyagából színtelenül kapja csak vissza, akinek fülében nem cseng vissza a feledhetetlen hang: kótával lehetne csak közölni, vagy valami még nem létező,

hajszálfinomán szinkronizált színes és plasztikus hangfilmen.

De itt maradtak könyvei, hogy tanúságot tegyenek írói formanyelvéről.

Legjobban akkor éreztem ennek a formanyelvnek jó ízét, mikor karikatúrát írtam a modorában: azért torzítottam, mert szerettem. [...]

Mindannyiunkra hatott, akik írtunk, abban az időben. Legutóbb Ady összegyűjtött verseit lapozva csodálkoztam fel, sűrűn, az ismert ízre, ahogy e távoli műfajban felbukkan a bródysándori beszéd és írás félreismerhetetlen fűszere.”

Szini Gyula a *Kritika* című folyóiratban, 1930-ban:

„Az a nemzedék, amely Bródy Sándor nyomdokaiba lépett, rendkívül sokat köszönhet neki. A toll bátorságát, a szavak bátor, színes használatát, az előítéletek ellen való csüggedhetetlen harcot. Terhes örökség, de érdemes érte küzdeni, szenvedni.”

Juhász Gyula Bródy Sándor halálakor, a *Szeged* című napilap 1924. augusztus 13-i számában:

„Olvasták, szerették és ajnározták. Szép ember volt, elragadó és hozzá valóban hatalmas és diadalmas tehetség. A nők és az olvasók (majdnem egy) behódoltak neki, és sokáig a dicsőség és népszerűség napfényében fürdött ebben az országban, ahol nem szépséggel és tehetséggel, de könyökkel és tekintéllyel szokás hódítani. [...]

Temperamentuma minden sorában izzott és szikrázott, lobogott és robozott. [...]

Nagyon sokat köszönhet neki minden magyar, aki tollat forgat, és aki valakinek számít ma.”

Babits Mihály a *Nyugatban*, 1934-ben, Bródy Sándor halálának tizedik évfordulóján:

„Bródyt évfordulók nélkül se könnyen feledjük el. Szinte a tollunk hegyén hordjuk őt: szavainkban és mondatainkban. A magyar stíluson nyomot hagyott. Aki róla ír: a nyelvről kell írnia.”

Szép Ernő a *Színházi Életben*, ugyancsak 1934-ben:

„Isten őrizz, hogy szobor legyen abból a gyönyörű vad szépségből, ami Bródy Sándor. Abból a húséges, húséges életből, abból a tüzelő sötét szerelemből. Abból a vademberjóságból, amivel a kutyára lenézett, abból a haragos pogányságból, amivel rámordult a szegénységre, a betegségre, a csalásra, szemtelenségre, abból az őserdei gyengédségből, amivel egy kegyetlen tigris dörzsöli az orrát a párja nyakára, abból a gyengédségből, amivel az a tigris a kölykét fogja a két mancsa közé.”

Most csak három rövid mondatot szeretnék idézni nagyapámtól, mert nagyon szeretem őket. Egy költő, Makai Emil nekrológiájának részeként napilapba, sietve írt mondatok, de úgy hiszem, ezek is tökéletesen mutatják azt, amit Karinthy, Juhász, Szép Ernő és Babits Bródy Sándorban látott:

„Logika nem lesz e sorokban, amit a költő haláláról írok. A gép, ami bennünk van, napi írókban, nincs egészen acélból. És frissen érezve, okosan írni; összerándul

belé az idegrendszerünk és a szegény, éjszakás orákulumnak feje oly nehéz, mint egy darab sár, melyben szívlüktet.”

Végül is következzenek Bródy Sándor apokrif végrendelete. Ez a rövid írás is éppen annyira jellemző rá, mint a fent idézett levelek. Még a szegénységben és a halál előtt is gőgös volt és meg nem alkuvó, de egyúttal gyengéd és gondoskodó.

„Nincs semmim, ami helyén is való. Nincs tehát mit hagyakoznom. Írásmunkáim ha ugyan valaha valamit érnének még, természetesen a fiaim tulajdonai. És pedig Sándoré, anyjának neve után Hunyady Sándor. Nem törvényesítettem, részint hanyagságból, részint azért mert számárságnak tartottam. Ha ember valami lesz úgy is ember lesz akármit mond a matrikula.

Többi fiaim: András, István, János-Simon, Illés.

[...]

Szabó Juliska aki testvéri szeretettel viselte gondomat nem szorul hagyakozásomra. De úgy fordult a dolog hogy most nincs is, még csak emléket se lehet hagynom neki. Kissé gőgös vagyok hogy koldus vagyok. Fiaim, ha tisztességes férfiak lesznek majd melléje állanak. Kérni őket erre nem tudom és nem akarom. [...]

Édesapám a már előzőleg idézett A Toll-béli nyílt levele végén ezt mondja: „...nem lehet helyes lelki képet és adatoknak helytálló tényállást konstruálni egynéhány levélből.” Én is ezt vallom. Így tehát ez az utószó csak kísérlet,

pillanatfelvétel nagyapám arcképéhez, a rendelkezésemre álló anyagokból és a hagyatékból. Esetleg hasznára lehet azoknak, akik számára az író ma már csak egy utcanév Budapesten, az a hely, ahol a Magyar Rádió lakozik.

Ady Endre ezt még másként látta, amikor a *Város megvétele után* című verse ajánlásaként e szavakat írta:

„Bródy Sándornak küldöm, a legszebb, legigazabb magyar poétának, Sándor bátyámnak, ki talán nem is tudja, hogy mennyi mindent csinált és folytatott le e csatornátlan országban.”

De jó lenne, ha írni nem is, de látni mi is úgy tudnánk, mint Ady, Krúdy, Kosztolányi, Karinthy, Szép Ernő, Hunyady és nagyapám.

Alexander Brody

Röjtökmuzsaj, 2004. március idusán

Ezúttal szeretnék köszönetet mondani Kurta Zsuzsannának. Ő gondozza szeretettel és szerkeszti is a családi hagyatékot. Az esetleges hibák, természetesen, egyedül az én felelősségem.

*Az utószóban szereplő,
kevésbé ismert személyek*

Rosenfeld Bella (? –1908) –

Bródy Sándor felesége (írónevén Fehér Judit)

Hunyady Margit (1852–1906) –

Hunyady Sándor édesanyja

Mici – Bródy Mária (1891–1899) – Bródy Sándor leánya

Bródy Sándor fiai:

Hunyady Sándor (1890–1942)

Bródy András (1892–1964)

Bródy István (1894–1981)

Bródy János (1898–1962)

Bródy Illés (1900–1953)

Hanus – Bródy Hanna, Bródy Sándor kedvenc nővére

Berzi bácsi – Bródy Bertalan,

Bródy Sándor kedvenc bátyja

Lázár – Lázár Miklós,

a bécsi *Új Könyv* című folyóirat főszerkesztője

Gyóko (Gyokó) – Dungyerszky György, bácskai nábob

Szabó Juliska (Szabóné) – a Rudas fürdő

szállodájának szobaasszonya

Lulu – Szabó Juliska kislánya